

PRŮVODCE ČESKOU HISTORIÍ

MĚSTO

Alena a Vlastimil Vondruškovi

VYŠEHRAD

OBSAH

Vývoj	7
Hradiště	8–11
Termín, Refugium, Pravěké hrazené hradiště, Oppidum, Slovanské hradiště, Velkomoravské Hradiště, Hradiště knížecích Čech	
Město – pojem	12–13
Termín	
Město – vznik	14–15
Založení města, Povýšení na město	
Město – vývoj	16–23
13. století, 14. století, 15. století, 16. století, První polovina 17. století, Druhá polovina 17. a 18. století, Zrušení nevolnictví	
Městečko	24
Podoba	25
Půdorys	26–31
Přemyslovské hradiště, Vzorová koncepce, Půdorysné typy, Rozloha města	
Náměstí	32–35
Termín, Funkce, Vzhled	
Ulice	36–49
Vzhled, Názvy, Stavební předpisy, Dlažba, Chodník, Loubí, Nárožní patník, Prampouch, Stoka, Kanalizace, Osvětlení, Pořádek, Úklid	
Předměstí	50–53
Funkce, Vzhled, Velikost	
Židovské město	54
Obytné stavby	55
Hrad	56–57
Královské hrady, Šlechtické hrady	
Palác	58–63
Gotické paláce, Pražské renesanční paláce, Moravské renesanční paláce, Renesanční paláce v poddanských městech, Pražské barokní paláce, Moravské barokní paláce	
Zemnice	64–65
Dům dřevěný	66–69
Stavební techniky	
Dům hrázdný	70–71
Stavební technika	
Dům zděný	72–87
Rozšíření, Románský dům, Gotický dům, Zachované gotické domy, Renesanční dům, Průčelí renesančních domů, Barokní dům, Vzhled barokního domu	
Sklepy	88–89
Nejvýznamnější dochovaná městská podzemí	
Stavební a zdobné prvky	90–103
Domovní znamení	104
Veřejné stavby	105
Radnice	106–111
Velká obec, Městská rada, Vznik radnice, Financování, Vzhled, Provozní funkce	
Škola	112–113
Sředověké školství, Renesanční školství, Barokní školství	
Špitál	114
Vznik, Vzhled	
Pošta	115
Vznik pošty, Pošta po třicetileté válce, Státní pošta	
Vězení	116
Systém trestů, Podoba vězení	

Pranýř	117
Katovna	118–119
Mistr ostrého meče, Tortura, Poprava	
Věžní hodiny	120
Měření času, Mechanismus	
Církevní stavby	121
Chrám	122–127
Církev a světská moc, Umístění kostela, Financování, Kaple	
Klášter	128–135
Proměna řeholní ideje, Faráři a řeholníci, Rekatolizace, Městské řeholní řády	
Fara	136–137
Stavební vývoj, Matřika	
Morový sloup	138–141
Mariánské sloupy, Svatá trojice, Světci	
Hřbitov	142–144
Pohřební ritus, Hřbitov, Náhrobek	
Technické stavby	145
Vodovod	146–147
Středověk, Renesance a baroko	
Kašna	148
Most	149
Brod, Most	
Silnice	150–152
Péče o cesty, Zemské stezky, Tereziánské silnice	
Hospodářské stavby	153
Ungelt	154–155
Obchodní daně, Systém zahraničního obchodu, Dvorce kupců, Ungelty	
Řemeslnické dílny	156–159
Řemeslnické bratrstvo, Zásady cechovní výroby, Organizace cechů, Řemeslnické dílny	
Krámy	160–161
Manufaktura	162–163
Domácká práce, Rozptýlená manufaktura, Soustředěná manufaktura	
Mlýn	164–165
Rozšíření mlýnů, Vzhled	
Krčma	166–169
Právo šenku, Krčma, Zájezdni hostinec, Šenkhaus, Herberk, Cechovní hospoda, Návštěva krčmy	
Lázeň	170–171
Funkce, Provoz, Lázeňnické řemeslo, Lázeňská střediska	
Hampejz	172
Jařka	172
Lékárna	172
Mincovna	172
Opevnění	173
Hradištní val	174
Městská hradba	175–182
Hradby prvních měst, Gotická hradba, Renesanční hradba, Barokní bastion, Prvky městského opevnění	
Věž	183–185
Funkce, Gotická věž, Renesanční věž, Bateriová věž	
Brána	186–193
Brána hradištní, Brána gotická, Brána renesanční, Brána barokní, Branka čili fortna, Život u brány, Branný	
Hláska	194–196
Výběr základní literatury	197–198
O autorech a poděkování	199

(c) Alena a Vlastimil Vondruškovi, 2013
Foto (c) Vlastimil Vondruška, 2013
Cover Design (c) Marcela Knapová, 2013

ISBN 978-80-7429-346-7

VÝVOJ

hradiště

město - pojem

město - vznik

město - vývoj

městečko

HRADIŠTĚ

TERMÍN

Původně slovo hradiště (či hradisko) znamenalo místo, na němž byl postaven hrad (obdobně jako městiště a tvrziště). Termín začali užívat po třicetileté válce autoři, kteří zkoumali tzv. starožitnosti. Jako hradiště označovali místa, která skrývala pozůstatky jakéhokoli zaniklého sídla (v romantickém duchu interpretovaného jako hrad dávného panovníka). Později se pojem hradiště přenesl na předhistorické sídelní celky, přesahující svým rozsahem vesnice. Vznikl tak mýtus, že hradiště nebylo městskou aglomerací, ale jakýmsi alternativním typem sídlištního celku.

Jde o českou terminologickou specialitu, protože jinde se podobné dělení neobjevuje (či má jiný význam). V důsledku toho se v české literatuře hovoří o keltských oppidech jako o hradištích, zatímco v německé o městech nebo hradech. Slované stavěli podle našich archeologů hradiště, ale sídla stejné kvality na německém území se v pracích tamních historiků označují jako raně středověká města, hrady nebo alespoň tržní osady.

Pojem hradiště v sobě zahrnuje širokou škálu předhistorických sídelních celků. Jde většinou o opevněná sídla, která se budovala na místech vhodných pro obranu. Hradiště tak vznikala nejčastěji na kopcích (vý-

šinná), nebo na ostrožnách nad údolími, jimiž protékala řeka či potok, ale budovala se i v rovinách na místech chráněných slepými rameny řek a mokřinami (blatná hradiště).

REFUGIUM

Refugium znamená v latině útočiště. V české archeologické literatuře se tak nazývá specifický typ hradiště (nebo jen jeho část). Šlo o místo, které nebylo trvale osídleno, ale sloužilo jako útočiště před nepřítelem. Sem se stahovali lidé z okolí se svým dobytčím a dalším majetkem, aby přečkali nájezd útočníků. Šlo o opevněný prostor, někdy s ohradami pro dobytek. Tato hradiště bývala jen výjimečně samostatná, častěji byla spojená s trvale osídleným a opevněným místem, v němž žil vládce s družinou. Podobná refugia se stavěla již v době bronzové, známe je i z prostředí keltského a velkomoravského.

PRAVĚKÉ HRAZENÉ SÍDLIŠTĚ

Nejstarší hrazená sídliště u nás jsou doložena v eneolitu, i když jejich funkce není vždy úplně jasná (mohlo

Vladař – kopec u západočeských Žlutic, kde se nacházelo keltské výšinné oppidum

Mikulčice – trojlodní kostel v prostoru akropole, v pozadí základy paláce

Modrá – rekonstrukce knížecího paláce ze Starého Města u Uherského Hradiště

jít také o kultovní areály). K nim se řadí Makotřasy u Kladna a Zabrušany u Duchcova (kultura nálevkovitých pohárů), Praha – Kobylisy (kultura kanelované keramiky) a především výšinná sídliště řivnáčské kultury (Řivnáč u Žalova, Levý Hradec, Stará Kouřim, Čertovka u Vraného, Praha – Bohnice, Slaný). Jedno z nejlépe prozkoumaných je Homolka u Stehelčevse na Kladensku. Plocha opevněného hradiště zabírala 0,5 ha, archeologové našli základy 50 domů a žilo zde několik set obyvatel. Výšinná hradiště známe v řadě modifikací i z doby bronzové a železné, kdy se objevují keltská oppida.

OPPIDUM

Slovo oppidum vzniklo snad z latinského ob pedes, tedy místo, které bylo nutno kvůli hradbám obcházet. V klasické latině se jím označovala menší venkovská města a pevnosti (obvykle na tzv. barbarském území). V archeologické literatuře se tímto termínem označují opevněná keltská sídla v Evropě.

Velká oppida byla typickými městy – opevněná, lidnatá, měla akropoli, kde sídlil vládce, byla střediskem obchodu a řemesel. Většinou šlo o významné lokality. V největším keltském oppidu na Závisti u Zbraslavi žilo podle odhadů v době jeho největší slávy ve 2. století př. n. l. 1500 až 3000 obyvatel (což je stejně, jako

ve 13. a 14. století ve většině českých královských měst). Opevněný areál měl 180 ha (přemyslovské Staré Město pražské 80 ha) a jeho refugium bylo schopno pojmut několik desítek tisíc osob (odhaduje se, že v Čechách v té době žilo kolem 100 tisíc obyvatel). V oppidu na Závisti existoval trh, na němž se prodávalo zboží z celé Evropy i ze severní Afriky, pracovaly tu početné řemeslnické dílny, na akropoli žili vládci, jejichž moc sahala možná do celých Čech. Byly zde zpevněné ulice, domy, dvorce, hospodářské stavby a razily se vlastní mince.

SLOVANSKÉ HRADIŠTĚ

Zatímco první Slované na našem území žili jen ve vesnicích, od konce 7. století se objevují první opevněná hradiště. V archeologické periodizaci se toto období až do konce 12. století označuje jako doba hradištní, tedy doba, kdy se nestavěla sídla chráněná zděnými hradbami, ale jen hliněnými valy s dřevěnými palisádami. Funkci hradiště starší doby hradištní však nelze poměřovat mocenskou a správní funkcí knížecích tržních osad ve 12. století, formálně označovaných rovněž jako hradiště.

Hradiště starší doby hradištní (cca 8. století) stávala na vyvýšených plošinách či na ostrožnách v nejlidnatějším středu Čech (Praha-Bohnice, Praha – Šárka, Klučov u Českého Brodu, Přívory u Mělníka, Hradsko nad Kokořínským dolem) a v moravských úvalech (Brno-Líšeň), ale také v některých okrajových částech země (Branišovice u Římovy nedaleko Českého Krumlova). Šlo vždycky o nevelká sídla s jednoduchým sypaným valem a dřevěnou palisádou. Mimořádným komplexem je obranná soustava, která existovala v oblasti Prachovských skal u Jičína.

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ KELTSKÁ OPPIDA

České Lhotice (Chrudim), Hostýn (Kroměříž), Hrazany (Příbram), Nevězice (Písek), Staré Hradisko (Prostějov), Stradonice (Beroun), Třísov (Český Krumlov), Závist (Praha-Zbraslav), Zvíkov (Písek)

VELKOMORAVSKÉ HRADIŠTĚ

Velká Morava byla raně feudálním státem ovládaným z velkých sídel, kde žil vládce, družina a rodiny prostého lidu. V západoevropských kronikách se jako centrum Velké Moravy uvádí město (urbs) Veligrad - Velehrad. Jeho lokace je předmětem sporů moravských archeologů, nicméně za nejpravděpodobnější se považují Mikulčice nebo Staré Město u Uherského Hradiště.

Velkomoravská centra měla všechny atributy raně středověkého města. V Mikulčicích existovalo již na přelomu 7. a 8. století sídliště městského charakteru o rozloze asi 50 ha, v jehož středu stála akropole (hrad) pro knížete a jeho družinu (ta zabírala zhruba 6 ha). Na přelomu 8. a 9. století bylo sídliště rozšířeno (předhradí zabíralo asi 200 ha), hrad byl přestavěn a opevněn valem, který měl na čelní straně kamennou zeď (pískovcové kvádry kladené na sucho). Rozsah hradiště ve Starém Městě u Uherského Hradiště byl ještě větší, plocha aglomerace se odhaduje na 250 ha. V obou žilo podle odhadů více než 10 tisíc obyvatel. Ve všech parametrech jsou tato sídla větší než Staré Město pražské za posledních Přemyslovců. Také rozsah a kvalita řemeslné produkce se beze vši pochyby vyrovnávala pozdějším řemeslům. Mezi nálezy je doloženo zboží z jižní Evropy, severní Afriky i z Asie, které svědčí o velkém rozsahu zahraničního obchodu. V akropoli sídlila složitě strukturovaná vládnoucí vrstva, existovalo zde školství, písemnictví, duchovenstvo. Ani kvalita domů nebyla horší, než většiny městských obytných staveb ve 13. století. Totéž platí o zděných stavbách (kostely, knížecí palác).

HRADIŠTĚ KNÍŽECÍCH ČECH

Přemyslovská správní střediska z doby knížecích Čech se v dobových pramenech latinsky označovala jako urbs, civitas či castrum (město). Archeologie tato sídla nazývá stále hradiště, zatímco v historické literatuře se používají spíše termíny třítní osada nebo knížecí dvorec, které lépe vystihují význam těchto aglomerací. Byla střediskem knížecí správy, plnila také funkce obranné, náboženské a hospodářské.

Hradiště knížecích Čech v 10. a 11. století nebyla nijak rozlehlá, ohrazená plocha se pohybovala mezi 5 až 10 ha (což je zhruba stejně, kolik zabírala menší královská města ve 13. století). Jejich centrem bylo tržiště a knížecí dvorec, poblíž se stavěly nejstarší

Libušín – knížecí hradiště z 10. století, v terénu viditelná plocha hradiště, které zabíralo celý konec ostrožny

křesťanské kostely. V okolí kostela byli pohřbíváni členové knížecí rodiny a nejvýznamnější družiníci, proto se hroby s nejobhatší výbavou nalézají v areálech hradišť. Za palisádami stály hospodářské budovy (především k uskladnění obilí, které se sem sváželo od poddaného lidu), nacházela se tu také obydlí bojovníků a řemeslnické dílny (nejčastěji kovářny). Někteří hradiště zanikla záhy poté, kdy kníže přesunul sídlo na výhodnější místo (blíže ke kupecké cestě či do terénu výhodnějšího pro obranu). Jiná si však správní význam udržela a existovala bez přerušení kontinuity, případně se později transformovala ve středověká královská města, význam jiných klesl a staly se z nich pouhé vesnice (Libušín, Tefín, Levý Hradec).

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ VELKOMORAVSKÁ HRADIŠTĚ

Mikulčice (lokality Valy), Olomouc, Pohansko u Břec-lavi, Sady u Uherského Hradiště, Staré Město u Uher-ského Hradiště, Staré Zámky u Líšně, Znojmo

SPRÁVNÍ SÍDLA PŘEMYSLOVSKÝCH KNÍŽECÍCH ČECH (hradiště), která se kontinuálně transformovala ve středověká města

Brno, Čáslav, Děčín, Hodonín, Hradec Králové, Chru-dim, Kladsko, Kouřim, Litoměřice, Loket (u Sedlce), Mělník, Mladá Boleslav, Most, Olomouc, Opava (u Hradce), Praha, Přerov, Stará Píseň, Znojmo

Alena a Vlastimil Vondruškovi

Město

Edice Průvodce českou historií

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

roku 2013 jako svou 1131. publikaci

Odpovědná redaktorka Marie Válková

Návrh obálky, grafická úprava a sazba Marcela Knapová, Doksy

Vydání první. Stran 200

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Doporučená cena 398 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-346-7